

VĀRDU KRĀJUMA PAPLAŠINĀŠANA SĀKUMSKOLAS SKOLĒNIEM AR GARĪGĀS ATTĪSTĪBAS TRAUCĒJUMIEM UN VALODAS SISTĒMAS NEPIETIEKAMU ATTĪSTĪBU

Expanding Vocabulary for Primary School Pupils with Mental Disabilities and Language Underdevelopment

Marite Rozenfelde

Rezekne Academy of Technologies, Latvia

Veneranda Shkryaba

Rezekne Academy of Technologies, Latvia

Aija Teresko

Rezekne Academy of Technologies, Latvia

Abstract. Pupils with combined disorders study in educational institutions; as a secondary disorder, the majority of pupils with mental disorders have insufficient development of the language system to varying degrees. Pupils with mental disorders have a narrow vocabulary and difficulty to express their thoughts clearly, as well as memory and the ability to memorize new information tend to be reduced. The curriculum in language lessons in primary school envisages that pupils with mental disorders learn to read, write, listen, understand information, learn to express one's thoughts correctly and in clear language, as well as to enrich vocabulary. The paper focusses on the methods of creating and developing vocabulary for pupils with mental disorders and insufficient development of the language system. The material developed and approved by V. Shkryaba for the work of special education teachers in primary school is described.

Keywords: insufficient development of the language system, mental disorders.

Ievads

Introduction

Valoda ir virzītājspēks, kas pilnveido intelektu, izraisa emocijas, veido gribu un jūtas, kalpo kā saikne starp apkārtējo vidi un cilvēku. Valoda ir jebkuras fiziskas dabas pazīmju sistēma, kura pilda komunikatīvu un izziņas funkciju cilvēka darbošanās procesā (Kaņepēja, 2003). Valodai ir būtiska nozīme skolēna sociālemocionālajā un psihiskajā attīstībā, tā pilda noteiktas funkcijas: regulējošo, komunikatīvo un vispārinošo. Agrīna vajadzīgo pasākumu noteikšana, novērtēšana un ieviešana palielina iespēju, ka skolēns ar valodas traucējumiem tiks galā ar pamatprasībām, ar kurām viņš saskaras bērnībā, pusaudža gados un pieaugušā vecumā. Daudzos gadījumos valodas stimulēšana ir viss, kas

nepieciešams, lai atbalstītu skolēna valodas attīstību. Pedagoģa valoda un runa ar skolēnu sniedz zināšanas, formē attieksmi pret apkārtējo pasauli un sekmē skolēnu dialogrunas pilnveidi.

Latvijā pieaug to skolēnu skaits, kuriem ir runas traucējumi, nepietiekama runas un valodas attīstība, pieaug to skolēnu skaits, kuriem ir runas un valodas attīstības aizture vai traucējumi, kas kļūst arvien sarežģītāki (Tūbele, 2013). Grūtības var būt saistītas ar vienu vai vairākām jomām: vārdu krājumu, gramatiku vai komunikācijas prasmēm. Tās var ietekmēt funkcionālo komunikāciju, sociālo līdzdalību, meistarību skolas priekšmetos un profesionālo dzīvi.

Valodas pasliktināšanās ir saistīta ar vājāku valodas apguvi un lietošanu, nekā paredzēts attiecīgajā vecumā. Grūtības var būt saistītas ar vienu vai vairākām jomām: vārdu krājumu, gramatiku vai komunikācijas prasmēm. Atbilstoši runas valodas traucējumu izpausmēm un smaguma pakāpēm, runas attīstības valodas sistēmas nepietiekama attīstība (VSNA) tiek iedalīta trīs līmeņos.

Pirmais līmenis - vispārpieņemtas runas neesamība, kas ietver skolēnus, kuri paši neizprot frāzes, kuriem ir grūtības saprast viņiem adresēto runu un, kuri verbāli komunicē izteikti ierobežotā apjomā;

Otrais līmenis - kopējās runas pirmsākumi - raksturo skolēnus, kuriem ir pamatprasmes konstruēt vienkāršus gramatiskus teikumus, bet kuriem ir ievērojamas grūtības saprast citu runu, izmantojot tikai primāros leksiskos, gramatiskos un citus verbālos saziņas līdzekļus.

Trešo līmeni raksturo detalizēta runa ar izteiktiem fonētiski-fonēmiskās un leksiski-gramatiskās nepietiekamās attīstības elementiem (Levina, 2008).

Ceturtais līmenis liecina par paaugstinātu skolēnu runas un valodas prasmi, kura sasniegusi runas attīstības trešo līmeni, bet joprojām ir ievērojami samazināta, salīdzinot ar ontogēnēzes datiem (Filicheva, 2011).

VSNA raksturots kā sistemātisks traucējums, kurā bērnam ir traucēta valoda, neskatoties uz to, ka viņam ir normāla, redze, dzirde un intelekta attīstības līmenis. (Cupure, 2013).

Savukārt, garīgās attīstības traucējumi (GAT) skaidroti ir samazināta vispārējā intelekta darbība, kas ka tas būtiski ietekmē skolēna spēju adaptēties - tiek traucētas sociālās saskarsmes funkcijas, komunikācijas iespējas, spēja mācīties, spēja sevi aprūpēt. (Ancāne u.c., 2009). Skolēniem ir raksturīgs šaurs vārdu krājums, grūtības skaidri izteikt savu domu, pazemināta atmiņa un spēja iegaumēt jaunu informāciju (Vanaga, 2018).

Latvijas izglītības iestādēs mācās skolēni ar kombinētiem traucējumiem: lielākai daļai skolēniem ar GAT, kā sekundārs traucējums, ir VSNA dažādās pakāpēs. Latviešu valodas stundās sākumskolā skolēniem ar GAT mācību saturs paredz apgūt lasīt prasmi, rakstīt prasmi, klausīties prasmi, saprast informāciju, mācīties pareizi, skaidrā latviešu valodā izteikt savas domas, kā arī bagātināt vārdu krājumu.

Pētījuma mērķis: teorētiski izpētīt vārdu krājuma paplašināšanas skolēniem ar GAT un VSNA iespējas, aprakstīt izstrādāto un aprobēto materiālu vārdu krājuma paplašināšanai sākumskolas skolēniem GAT un VSNA.

Pētījuma metodoloģija: teorētiska literatūras avotu, izstrādātā un aprobētā materiāla analīze.

Teorētiskais pamatojums *Theoretical Background of the Problem*

VSNA ietekmē visus valodas komponentus, kuri skar skaņu izrunu un valodas izpratnes pusi (Тулловска, 2016). Raksturojot bērnus ar VSNA, var atzīmēt vairākas pazīmes, kas atšķir viņus no vienaudžiem: nepilnīga runas aktivitāte, kas atstāj iespaidu uz maņu, intelektuālās un emocionālās un gribasspēka attīstību; izteikta dažādu veidu uztveres nestabilitāte; samazināta uzmanības stabilitāte un ierobežots atmiņas apjoms (Benilova & Davidovich, 2014). Skolēniem ar valodas traucējumiem biežāk rodas uzvedības, sociālās, ar skolu saistītās un garīgās veselības problēmas nekā skolēniem, kuriem nav valodas attīstības traucējumu (Ottem & Lian, 2008), atsevišķi skolēni ar valodas traucējumiem kļūst kautrīgi un intraverti un viņiem ir grūti runāt (Snowling et al., 2006).

Tiek uzskatīts, ka 40–60% skolēniem ar GAT piemīt runas traucējumi (Liepiņa, 2008). Arī vieglu garīgās attīstības traucējumu gadījumos manāmi kavējas runas attīstība. Sākumskolas vecumposmā skolēniem ar garīgās attīstības traucējumiem vārdu krājums ir neliels, tas sastāv no darbības vārdiem, lietvārdiem un palīgvārdiem, ir novērojami saistītas runas veidošanās traucējumi. Daudzi skolēni nespēj nosaukt parādības, priekšmetus ar kuriem saskaras ikdienā. Vārdu jēga tiem ir neskaidra un nesaprotama. (Tereško et al., 2013; Liepiņa, 2008). Skolēniem ar GAT viena no raksturīgākajām iezīmēm - nepietiekams vārdu krājums, kā paplašināšanai mācību stundās un citās nodarbībās jāvelta īpašu uzmanību. Lai skolēni apgūtu jaunus vārdus un spētu tos lietot ar izpratni, ir nepieciešams regulārs, pacietīgs, ilgstošs darbs (Vanaga, 2018).

Uzsākot skolas gaitas, skolēniem ar GAT un VSNA ir lielas grūtības uzsākt mācību procesu, jo nav attīstījusies valoda, ir nepietiekams vārdu krājums, utt. Skolēniem GAT un VSNA bez speciālas apmācības netiek aktivizēta runa, neveidojas arī pirmsvārdu saskarsme ar klātesošajiem, netiek attīstīta priekšmetiskā darbība. Gadījumā, ja skolēniem ir pietiekams vārdu krājums, lai tiktu veidota saskarsme ar apkārtējiem, viņiem trūkst vārdiskās komunikācijas iespējas, jo esošie vārdiskie līdzekļi netiek paredzēti vajadzībai pēc saskarsmes apmierināšanas, kā rezultātā arī rodas sarežģījumi starppersonu saskarsmes veidošanā (Tūbele, 2002). Sākumskolas skolēni GAT un VSNA bieži izvairās no runas saskarsmes. Gadījumā, kad runas saskarsme starp skolēnu un pieaugušo vai

vienaudzi ir izveidojusies, tā ir diezgan nepilnvērtīga un īslaicīga. Tās pamatā var būt sekojoši cēloņi: saruna pārtrūkst, jo zūd vēlme izteikties; nabadzīgs vārdu krājums, kas traucē izteiksmes veidošanos (Miltiņa, 2005).

Strādājot ar sākumskolas skolēniem, kuriem ir GAT un VSNA, ir svarīgi saprast, kādā valodas un runas attīstības posmā viņi ir. Tas ir nepieciešams, lai salīdzinātu valodas attīstību un izvēlēties atbilstošākās pieejas vēlamu rezultātu sasniegšanā. Izpētot skolēnu esošo vārdu krājumu, nosaka: aktīvo vārdu krājumu; vārdu krājuma apjomu; vārdu krājuma kvalitāti (vai vārdus lieto pareizi vai nē); pasīvo vārdu krājumu (to pārbauda, ja bērns kādu vārdu nenosauc); nominatīvo jeb nosaukšanas funkciju; signifikatīvo funkciju (nosaukt priekšmetu pēc apraksta, to neredzot); nosakot, kā izprot vārdu gramatisko nozīmi; un kā izprot vārdus ar konkrētu un abstraktu nozīmi (Tūbele & Lūse, 2004).

Vārdu krājuma apjoma noteikšanai iesaka izmantot sekojošus uzdevumus: nosaukt priekšmetus un pateikt vispārinošo vārdu; nosaukt darbības; nosaukt īpašības; nosaukt priekšmetus pēc apraksta; pēc daļas nosaukt veselo; dotajam vārdam atrast sinonīmus un antonīmus (Tūbele Lūse, 2004).

Latvijas Izglītības satura un eksaminācijas centrs piedāvā sekojošas mācību metodes darbā ar skolēniem ar GAT un VSNA (ISEC, 2008), kuras skolotājs var izmantot vārdu krājuma apjoma palielināšanas darbā: *darbs ar grāmatu* (skolēniem rodas priekšstats par grāmatas uzbūvi, tās saturu un nodaļām, to skolēni izmanto informācijas meklēšanai, zināšanu atkārtošanai un dažādu vingrinājumu veikšanai); *darbs ar tekstu* (skolēni klausās, lasa, meklē tekstā informāciju, analizē un apstrādā to, kā arī pēc noteiktām instrukcijām sistematizē iegūto informāciju); *demonstrējums* (demonstrējuma laikā tiek panākts, ka skolēni iegūst apgūstamā objekta, notikuma, parādības vērojumu, kas sekmē mācību satura pilnvērtīgāku apgūšanu un uztveri); *diskusija* (pedagogs vai skolēns izvirza kādu tematu apspriešanai, visi izsaka, aizstāv un pamato savu viedokli); *ekskursijas, muzeja apmeklējums* (ar mācību satura saistītu vietu apmeklējums, sniedz ieskatu vai detalizētāku informāciju par pētāmā objekta būtību); *lomu spēles* (pedagogs piedāvā skolēniem izspēlēt lomas dažādās mācību situācijās un skolēni iejūtas situācijās atbilstoši atveidotās lomas uzdevumiem); *pārrunas dialogs* (pedagogs uzdodot jautājumus, pārliecinās kādā mērā skolēns ir sapratis uzdoto informāciju, cik daudz atceras mācīto vielu); *prāta vētra* (pedagogs vai skolēns izvirza jautājumu vai problēmu, skolēni individuāli vai ar pedagoga palīdzību nonāk pie problēmas atrisinājuma); *rotaļas, spēles* (pedagogs mācību vielas nostiprināšanas nolūkos, pamatojoties uz skolēnu spējām un vajadzībām, izvēlas spēles un rotaļas); *situāciju izspēle* (skolēni uzdevumos, kas saistīti ar sadzīves un ikdienas gadījumiem, pielieto savu individuālo pieredzi); *stāstījums, skaidrojums* (pedagoga uzdotajiem jautājumiem un jaunās vielas skaidrojumam ir jābūt skolēnam saprotamam, emocionālam, bez liekvārdības, var izmantot uzskates

līdzekļus); *mutvārdu un rakstveida vingrinājumi* (mutvārdos vai rakstveidā vairākkārtīgi pielietoti, praktiski vingrinājumi ar pieaugošu grūtību pakāpi).

Vārdu krājuma paplašināšanai skolēniem ar GAT un VSNA jāievēro ieteikumi: precīza instrukcija vārdu krājuma veidošanai; vairākkārtējs jaunapgūto vārdu pielietojums; iespējas izmantot jaunapgūtos vārdus tādās aktivitātēs kā diskusijas un rakstīšana; stratēģijas, kas palīdz patstāvīgi noteikt vārdu nozīmi (O' Conner, 2007).

Tiek izdalīti četri galvenie uzdevumi vārdu krājuma paplašināšanā:

Pirmkārt, vārdu krājuma paplašināšana ar jauniem vārdiem;

Otrkārt, vārdu krājuma konsolidācija un pilnveidošana. Skolēniem vārds ne vienmēr ir saistīts ar priekšmeta ideju. Skolēni dažreiz nezina precīzu priekšmetu nosaukumu, tāpēc tas ietver jau zināmo vārdu izpratni, vārda piepildīšanu ar konkrētu saturu un reālo pasaules uztveri;

Treškārt, vārdu krājuma aktivizēšana. (pasīvie vārdi un aktīvie vārdi, kurus skolēni ne tikai saprot, bet apzināti lieto savā runā). Darbojoties ar skolēniem ir būtiski, lai jaunais vārds tiktu iekļauts skolēna aktīvajā vārdu krājumā, kas notiek tikai tad, ja skolēni to fiksē un reproducē runā. Skolēnam ne tikai ir jādzird skolotāja runa, bet arī tā jāatskaņo;

Ceturtkārt, no skolēnu runas neliterāru vārdu izslēgšana (slengs, dialekts, vietvārds). Tas ir ļoti būtiski, ja skolēni atrodas disfunkcionālā valodas vidē (Ivlanova, 2016)

Materiāls vārdu krājuma attīstīšanai sākumskolas skolēniem ar garīgās attīstības traucējumiem un valodas sistēmas nepietiekamu attīstību
Material for Vocabulary Development for Primary School Pupils with Mental Disorders and Insufficient Development of the Language System

Autore V. Škrjaba laika posmā no 2019. gada janvāra līdz septembrim izstrādāja materiālus vārdu krājuma attīstīšanai sākumskolas skolēniem ar GAT un VSNA. Izstrādātā materiāla aprobācija ilga no 2019. gada septembra līdz 2020. gada februārim. Pētījumā iesaistītie skolēni mācās pēc speciālās pamatizglītības programmas izglītojamiem ar GAT (izglītības programmas kods 21015811).

Pētījuma sākumā autore apkopoja dažādus uzdevumus, kas ietver priekšmetu, darbību, īpašību nosaukšanu, priekšmetu nosaukšanu pēc apraksta, veselo nosaukšanu pēc daļas, doto vārdu sinonīmu un antonīmu nosaukšanu, stāstījuma veidošanu pēc attēla, kurā vērtē vārdu krājuma izmantošanu, kā arī teikumu pēc uzbūves izmantošanu, lietvārdu lietošanu kopā ar īpašības vārdiem. Uzdevumi tika izmantoti, lai noteiktu katra pētījumā iesaistītā skolēna vārdu krājumu. Apkopojot iegūtos rezultātus, tika noskaidrots, ka visi skolēni veido tikai vienkārši nepaplašinātus teikumus un nespēj veidot secīgu stāstījumu.

Stāstījums visiem skolēniem ir nenoturīgs, teikumi atkārtojas. Maz lieto īpašības vārdu, nespēj nosaukt vārdiem sinonīmus un antonīmus.

Skolēnu vārdu krājuma paplašināšanai autore izstrādāja dažādus uzdevumus, kas ietver lietvārdu, darbības vārdu, īpašības vārdu, prievārdu, priedēkļu, profesiju, sinonīmu, antonīmu, vispārinošo vārdu nosaukšanu. Uzdevumi veidoti pēc principa, kas ietver vārdu salīdzināšanu un izrunāšanu, rādot attēlu, vārdu apgūšanu rotaļas laikā, priekšmetu nosaukšanu pēc apraksta un priekšstata, priekšmetu pazīmju nosaukšanu, teikumu papildināšanu ar vārdiem, skatoties attēlā vai patstāvīgi, vienas tematiskās grupas vārdu nosaukšanu, vienas tematiskās grupas attēlu atlasīšanu un to nosaukšanu, ceturtā liekā attēlā nosaukšanu, pamatošanu, kāpēc tas ir lieks. Uzdevumi veidoti, lai aptvertu četras pakāpeniskas darbības vārdu krājuma paplašināšanai: klausoties (uztverot jaunus vārdus); pašam runājot (aktivizējot, nostiprinot vārdus runā); lasot (uztverot jaunus vārdus); rakstot (aktivizējot, nostiprinot jaunus vārdus).

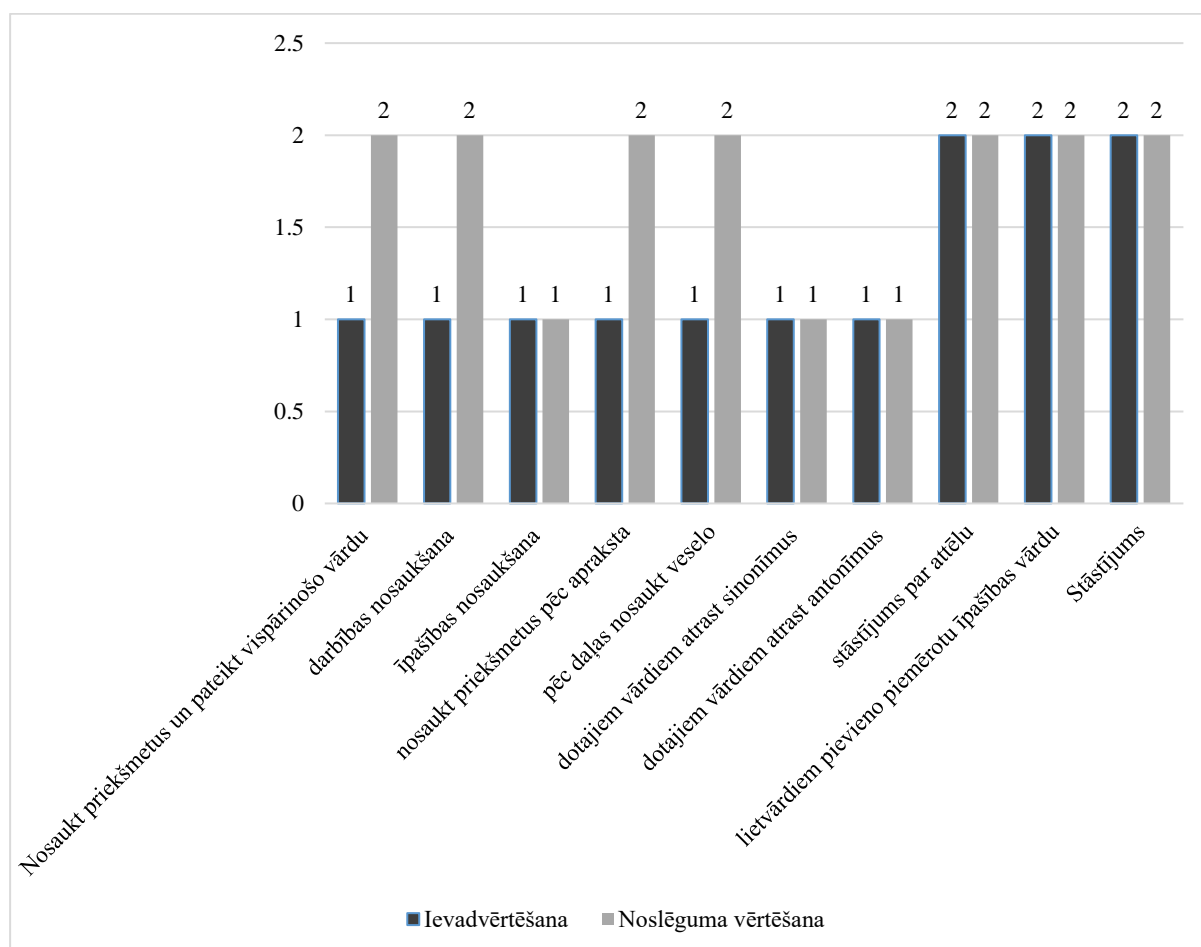
Mācību materiālā ietvertas dažādas mācību metodes: darbs ar grāmatu, darbs ar tekstu, lomu spēles, pārrunas dialogs, prāta vētra, rotaļas, situāciju izspēle, stāstījums, skaidrojums, demonstrējums, vingrinājumi (mutvārdu un rakstveida). Visās nodarbībās skolēni veica četras pakāpeniskas darbības vārdu krājuma paplašināšanai: klausīšanās, runāšana, lasīšana, rakstīšana. Vienā nodarbībā darba autore izmantoja vairākas metodes, kas ir savā starpā saistītas un papildina viena otru.

Darba autores izstrādātajām nodarbībām ir ieteicošs raksturs, kur iekļautos uzdevumus, pamatojoties uz nodarbībai izvirzītajiem mērķiem - jaunu vārdu apguve, to iegaumēšana vai nostiprināšana, var attiecīgi papildināt vai samazināt. Uzdevumu izvēle apgūstot noteiktu tēmu ir atkarīga no pedagoga profesionāliem uzskatiem un skolēnu individuālajām īpatnībām.

Izstrādāto nodarbību īstenošanas laiks var būt dažāds, tas neaprobežojas ar vienu mācību stundu, nodarbības var atkārtoties, var arī vienai un tai pašai nodarbībai pievienoti citi uzdevumi, palielinot nodarbību īstenošanas ilgumu.

Pēc koriģējoši attīstošā darba rezultātā skolēnu vārdu krājums paplašinājies ar lietvārdiem, darbības vārdiem un īpašības vārdiem (piemērs 1. attēlā)

Kopumā skolēniem ir uzlabojušies rezultāti antonīmu un sinonīmu nosaukšanā. Viņi spēj veidot vienkāršus paplašinātus teikumus un nelielu secīgu stāstījumu. Vērtējot kopējos rezultātus, var redzēt, ka autores izstrādātais materiāls ir palīdzējis paplašināt vārdu krājumu skolēniem ar GAT un VSNA.

*1.attēls. Skolēna X vērtēšanas rezultāti salīdzinājumā
Figure 1 Pupil's X assessment results in comparison*

Secinājumi **Conclusions**

1. Skolēna runas veidošanas process ir jābalsta uz vispārīgajiem didaktiskajiem principiem, kuri kalpo par izejas punktiem mācību līdzekļu izvēlē.
2. Ir būtiski nodarbības veidot tā, lai aptvertu četras pakāpeniskas darbības vārdu krājuma paplašināšanā: klausoties (uztverot jaunus vārdus), pašam runājot (aktivizējot, nostiprinot vārdus runā), lasot (uztverot jaunus vārdus), rakstot (aktivizējot, nostiprinot jaunus vārdus).
3. Vārdu krājuma paplašināšanai ir būtiski ievērot sistematizētu tēmu apguvi, pakāpenisku mācību vielas apguvi - no vieglākā uz sarežģītāko, īpašu uzmanību pievēršot apgūtās vielas atkārtotai un nostiprināšanai.
4. Izstrādāto materiālu var pielietot logopēdi, pedagogi, speciālās izglītības skolotāji, internāta skolotāji, skolēnu vecāki skolēnu ar GAT un VSNA vārdu krājuma paplašināšanai.

Summary

Pupils with combined disorders study in Latvia's educational institutions; as a secondary disorder, the majority of pupils with mental disorders have insufficient development of the language system to varying degrees. The curriculum in Latvian language lessons in primary school envisages that pupils with mental disorders learn to read, write, listen, understand information, learn to express one's thoughts correctly and in clear Latvian language, as well as to enrich vocabulary. When starting attending school, pupils with mental disorders and insufficient development of the language system have great difficulty starting the learning process due to lack of language development, insufficient vocabulary, etc. Speech is not activated for pupils with mental disorders and insufficient development of the language system without special training, foreword communication with the persons present is not formed, and subject activity is not developed. If pupils have enough vocabulary to communicate with others, they lack verbal communication because the existing vocabulary is not intended to meet the need for communication, which also leads to difficulties in interpersonal communication (Tūbele, 2002).

Primary school pupils with mental disorders and insufficient development of the language system often avoid speech communication. In the case of spoken communication between a pupil and an adult or peer, it is rather deficient and short. It may be due to the following reasons: the conversation is interrupted because the desire to express oneself is lost; poor vocabulary that interferes with the formation of expression (Miltiņa, 2005).

The aim of the research: to study theoretically the possibilities of vocabulary development for pupils with mental disorders and insufficient development of the language system, to describe the developed and approbated material for vocabulary development for primary school pupils with mental disorders and insufficient development of the language system.

The research methodology: theoretical analysis of literature sources and the developed and approbated material.

Researching pupils' existing vocabulary, the following categories are determined: active vocabulary; volume of vocabulary; quality of vocabulary (whether words are used correctly or not); passive vocabulary (this is checked if a child does not name a word); the nominative function; signifying function (name the object according to the description without seeing it); determining how a child understands the grammatical meaning of words and how he/she understands words with concrete and abstract meanings (Tūbele & Lūse, 2004).

In order to determine the volume of vocabulary, it is recommended to use the following tasks: name the subjects and say the general word; name activities; name the characteristics; name the items according to the description; name the whole object by the described part; find synonyms and antonyms for a given word (Tūbele & Lūse, 2004).

In order to develop vocabulary, pupils with mental disorders and insufficient development of the language system should follow the recommendations: precise instructions for forming vocabulary; repeated use of newly acquired words; opportunities to use newly acquired words in activities such as discussions and writing; strategies that help to determine the meaning of words independently (Farstrup & Samuels, 2008; O' Conner, 2007). There are four main tasks in developing vocabulary: *first, developing vocabulary with new words; second, consolidation and improvement of vocabulary*. The word is not always related to the idea of the subject for pupils. Pupils sometimes do not know the exact name of the subject, so this includes understanding already known words, filling the word with specific content and a real perception of the world; *third, activation of vocabulary* (passive words and active words that pupils not only understand, but consciously use in their speech). When working with pupils, it is important

that the new word is included in the pupil's active vocabulary, which only happens if pupils record and reproduce it in speech. A pupil must not only hear the teacher's speech, but also play it; *fourth, the exclusion of non-literary words* (slang, dialect, place-names) *from pupils' speech*. This is very important if pupils are in a dysfunctional language environment (Ivlanova, 2016).

In the period from January to September 2019, the author V. Shkryaba developed materials for the vocabulary development for primary school pupils with mental disorders and insufficient development of the language system. The approbation of the developed material lasted from September 2019 to February 2020. The pupils involved in research study according to the special elementary education program for pupils with mental disorders (education program code 21015811). After corrective development work, the pupils' vocabulary has expanded with nouns, verbs and adjectives. In general, pupils' results in naming antonyms and synonyms have improved. They are able to form simple extended sentences and small sequential narratives. Assessing the overall results, it can be seen that the material developed by the author has helped to develop the vocabulary of pupils with mental disorders and insufficient development of the language system.

Conclusions

1. The pupil's speech development process should be based on general didactic principles that serve as starting points for the choice of teaching aids.
2. It is important to design the lessons in a way to cover four gradual steps in developing the vocabulary: listening (perceiving new words), speaking (activating, reinforcing words in speech), reading (perceiving new words), and writing (activating, reinforcing new words).
3. In order to develop the vocabulary, it is important to follow the acquisition of systematized topics, gradual acquisition of the subject - from the easiest to the most complex, paying special attention to the repetition and strengthening of the acquired material.
4. The developed material can be used by speech therapists, teachers, special education teachers, boarding school teachers, and parents of pupils with mental disorders and insufficient development of the language system to develop the vocabulary.

Literatūra References

- Ancāne, G., Meistere, L., Užāns, A., Vasiļevska, M., Rateniece, I., Sestule, I., Jansone, D., & Zīle, I. (2009). *Rokasgrāmata skolotājiem, strādājošiem specializētajās iestādēs bērniem ar psihiskās veselības traucējumiem*. Retrieved from <http://www.arstipsihoterapeiti.lv/uploads/Rokasgramata.pdf>
- Benilova, S. J. & Davidovich, L. R. (2014). *Logopedija. Sistemnye narusheniya rechi u detej (jetiopatogenez, klassifikacii, korrekciya, profilaktika)*. Moskovskij psihologo-social'nyj institut.
- Cupure I. (2013). Stāstītprasmes attīstīšana bērniem ar valodas sistēmas nepietiekamu attīstību pirmsskolas vecumā. *Latvijas Logopēdu asociācijas 1. starptautiskā zinātniskā konference*. Retrieved from http://logopedi.lv/faili/tezes/1_starpt_zinatniskas_konferences_tezu_krajums.pdf
- Filicheva, T. B. (2011). *Osnovy logopedii*. M., Akademija.

- Ivlanova, T. (2016). *Tautas pasaka kā līdzeklis, kas bagātina vecāku pirmsskolas vecuma bērnu vārdnīcu*. Retrieved from <https://nastilena.ru/lv/terapiya-krasoty/aktualnost-issledovaniya-v-rabote-primery-obosnovanie.html>
- Izglītības satura un eksaminācijas centrs (ISEC). (2008). *Latviešu valoda 1.–9. klasei. Mācību priekšmeta programmas paraugs speciālo izglītības programmu īstenošanai*. Retrieved from https://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/programmas/latv.valoda1.-9._spec.pdf
- Kaņepēja, R. (2003). *Es gribu iet skolā*. SIA "Puse Plus".
- Liepiņa, S. (2008). *Speciālā psiholoģija*. Rīga: RaKa.
- Miltiņa, I. (2005). *Skaņu izrunas traucējumi*. Rīga: RaKa.
- O'Conner, R. E. (2007). *Teaching word recognition: Effective strategies for students with learning disabilities*. New York, NY: Guilford Press
- Ottom, E., & Lian, A. (2008). Kapittel 2. Spesifikke språkvansker. I Bele, I. V. (Ed.). *Språkvansker. Teoretiske perspektiver og praktiske utfordringer*. Oslo: Cappelen Akademiske forlag.
- Snowling, M. J., Bishop, D. V. M., Stothard, S. E., Chipchase, B., & Kaplan, C. (2006). Psychosocial outcomes at 15 years of children with a preschool history of speech-language impairment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 759-765.
- Tulovska, T. (2016). *Fonemātiskās uztveres veidošana un attīstīšana mazākumtautību skolēniem ar valodas sistēmas nepietiekamu attīstību sākumskolā*. Retrieved from [file:///C:/Users/User/Downloads/2188-3346-1-PB%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/2188-3346-1-PB%20(2).pdf)
- Tūbele, S. (2002). *Skolēna runas attīstības vērtēšana*. Rīga: RaKa.
- Tūbele, S., & Lūse J. (2004). *Ja skolēns raksta nepareizi*. Rīga: RaKa.
- Tūbele, S. (2013). Runas un valodas traucējumu korekcija kā mācīšanās traucējumu profilakse. *Latvijas Logopēdu asociācijas 1. starptautiskā zinātniskā konference*. Rīga.
- Tereško, A., Kondrova, A., Rozenfelde, M., & Želve, I. (2013). *Bērns ar garīgās attīstības traucējumiem ģimenē*. Rīga: VISC
- Tereško, A., Kondrova, A., Rozenfelde, M., & Želve, I. (2013). *Metodiskais materiāls pedagogiem izglītojamo ar garīgās attīstības traucējumiem sociālo prasmju, uzvedības un mācību asniegumu izvērtēšanai*. Rīga: VISC.
- Vanaga, I. (2018). *Metodiskie ieteikumi vārdu krājuma paplašināšanai*. Retrieved from <http://www.r5sips.lv/pdf/ac/Metodiskais-materials-KOREKCIJA2018.pdf>